

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2023, 20: 202-231

Ebû Bekr Şu'be ve İbn Zencele Tertibinde A'râf Sûresinin Bazı Âyetlerindeki Kıraat Farklılıkları ve Bunların Tefsire Etkisi

Aslan ÇITIR

Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Dini Mûsikî Bilim Dalı

Asst. Prof. Faculty Member, Çankırı Karatekin University Faculty of Islamic Sciences

Department of Islamic History and Arts Turkish Religious Music

Çankırı, Türkiye

aslancitir@gmail.com

orcid.org/0000-0002-5345-8512

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Şubat / February 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 16 Mayıs / May 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı/ Issue: 20 **Sayfa /Page:** 202-231

Atıf / Cite as: Çitir, Aslan. "Ebû Bekr Şu'be ve İbn Zencele Tertibinde A'râf Sûresinin Bazı Âyetlerindeki Kıraat Farklılıkları ve Bunların Tefsire Etkisi [Qıraat Differences of Some Verses in Surah A'râf and Their Effect on Tafsir According to the Qıraat Method of Abu Bakr Shu'ba and Ibn Zenzala]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 20 (June 2023): 202-231

<https://doi.org/10.18498/amailad.1254742>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>

Qıraat Differences of Some Verses in Surah A'râf and Their Effect on Tafsir According to the Qıraat Method of Abu Bakr Şu'ba and Ibn Zenzala

Abstract

The science of Qıraat includes tafsir as well as fiqh, nahiv and rhetoric. Qıraat differences that affect the interpretation of the verses are examined in the perspective of tafsir. Qıraat includes the manners of tone in the parts related to the conflicts in the pronunciation of the letters, such as the amounts of imâle, tahfîf, teşdîd, teshîl, tahkîk, hems, rihvet, günne, idğam, medler, etc. The various fiqh provisions have been derived from the differences in qıraat and the breadth of tafsir based on the effect of tafsir. Najm al-Dîn al-Tûfi, Muhyiddîn al-Kâfiyâjî, and Suyûti emphasizes this science as obligatory for commentators in terms of the effect of recitation on tafsir. A'raf Surah is the first surah that describes the unity of the prophets' mission, struggle, and content in divine messages. The words describing the method used by the Prophet Moses in inviting Pharaoh and his companions, and the words describing the struggles of the Prophet Lot against the sexual perversion of his people are examined in the context of the effect of the differences of the Qıraat on the exegesis. In addition, the effect of Qıraat differences on the richness of meaning in the words describing Allah's power to give life to the dead earth and to shatter the mountain is examined.

The Surah began by declaring the greatness of the book, the strength of its proof, and the splendor of its guidance, while warning the opponents and explaining the invitation. It addressed the aims of the invitation in the Meccan period. These goals include the message of Islam, the unity of Allah in worship and judgment, resurrection, reward, and punishment. It contains revelation and prophecy, and in particular the affirmation of Muhammad's prophecy, and declares the method of the invitation. This method is present in the religious invitations of all divine messages.

This surah is named A'râf due to the fact that considered a wall between heaven and hell and the subject matter of its companions in the verses 46-47 and the Miqat and Misak because it mentions the miqat with Moses in the verse 143 and contains the news of misak in the verse 172. The surah is also called "المص" because of the letters mukatta'a at the beginning.

Surah A'raf is the seventh of the surahs that begin with huruf-ı mukatta'a, in order of mushaf. It is the third of the surahs starting with Hurûf-ı mukatta'a and in terms of length. It is reported that there is no other surah which start with hurûf-

1 mukatta'a in the date of revelation descended before Surah A'raf except for the surahs of Sad "ص" Qaf "ق" and Kalem "ن" there are 19 surahs in the Qur'an that start with hurûf-1 mukatta'a, along with the chapters of Kalem, Kaf and Sad, which begin with a single letter.

Except for Bakara and Âl-i Imran, all of them were accepted as Meccan on the basis of the alliance that they had been revealed in Mecca before the hijra, A'raf 7/163-170. It is mentioned that the verses were revealed in Medina and that their style overlaps with the civilized verses. The second Meccan surah was accepted in the arrangement of the Mushaf. Al-Duha, al-Inshirah, etc. descended before Surah A'raf. It was revealed between the short surahs known as mufassal surahs and the Meccan surah groups, which are known as mutavassita surahs and contain nearly a hundred verses that were descended after them.

Despite the differences in qiraat in the 93 verses of Surah A'raf, Abu Bakr Shu'be focused on the differences in qiraat in 19 parts of the surah. İbn Zenzala, on the other hand, included the differences in qiraat in 44 verses in his book.

The differences in qiraat in the words "رِيَّاح" and "بُشْرًا" in Surah A'raf; on the one hand, Allah's giving the good news of mercy by reviving the dead earth thanks to the wind, and on the other hand, mentioning the wind that causes torment contribute to the richness of mana in explaining his power of resurrection and torment.

The expression "حَقِيقٌ عَلَى" in the verse refers that it reveals the mastery of Moses in using the delicacy of words and stylistic precision in explaining divine truths to Pharaoh. While the word "عَلَى" in the qiraat attributes the concept of telling the truth to the prophet. The word "عَلَى" describes this term as the duty of the prophet to tell the truth. Although both meanings are close to each other, the richness that the recitation difference adds to the meaning draws attention.

Keywords: Qur'an, Tafsir, A'raf Surah, Abu Bakr Shu'ba, Ibn Zenzala.

Ebû Bekr Şu'be ve İbn Zencele Tertibinde A'râf Sûresinin Bazı Âyetlerindeki Kıraat Farklılıkları ve Bunların Tefsire Etkisi

Öz

Kıraat ilmi; fıkıh, sarf, nahiv ve belâgatla bağlantılı olduğu gibi tefsirle de ilintilidir. Kıraat; imâleler, tahfîf, teşdîd, teshîl, tahkîk, hems, rihvet, ğunne, idğam ve medlerin miktarları gibi harflerin seslerine, uzatma miktarlarına, sıfatlarına ve

mahreçlerine ilişkin telaffuz şekillerindeki ihtilaflara yönelik kısımlarındaki eda keyfiyetini içermektedir. Ayrıca âyetlerin yorumuna etki eden kıraat farklılıklarını da kapsamaktadır. Kıraat farklılıklarından çeşitli fikhî hükümler istinbât edildiği gibi tefsire etkisine istinaden yorum genişliği de sağlanmaktadır. Bu bağlamda Necmeddin et-Tûfî, Muhyiddîn el-Kâfiyecî ve Süyûtî, bu ilmin müfessirler açısından zaruretinden bahsetmişlerdir. A'râf, peygamberlerin risâlet görevlerinde ümmetleriyle ilişkilerini tafsilatlı bir üslupta anlatan ilk sûredir. Sûrenin maksatlarından biri de kâfirlerin yalanlamasına karşın önceki peygamberlerden örnekler sunarak Hz. Muhammed'in teselli edilmesidir. Hz. Mûsâ'nın Firâvun ve eşrafını davette kullandığı metodunu, Hz. Lût'un kavminin cinsel sapkınlığına karşın yaptığı mücadeleleri anlatan kelimeler, kıraat farklılıklarının tefsire etkisi bağlamında incelenmiştir. Ayrıca Allah'ın ölü yeryüzüne hayat verme, dağın parparça edilmesine yönelik kudretini anlatan kelimelerdeki kıraat farklılıklarının anlam zenginliğine etkisi incelenmiştir.

Sûre, muhalifleri ikaz ve daveti izahta kitabın büyüklüğünü, onun hüccetinin kuvvetini, rehberliğinin ihtişamını beyanla başlamıştır. Mekke dönemindeki davetin hedeflerini ele almıştır. Bu hedefler, İslam risâletini, ibadette ve teşrî' de Allah'ın birliğini, yeniden dirilişi, mükâfatı ve cezayı; genel manada vahiy ve risâleti, özel bağlamda Hz. Muhammed'in risâletini tasdik etmeyi ihtiva edip davetin usulünü beyan etmiştir. Bu yöntem bütün ilâhî risâletlerin dînî davetlerinde mevcuttur.

Bu sûrenin 46-47. âyetlerinde cennet ve cehennem arasında bir sur kabul edilen A'râf ve ashabının konu edilmesine binâen A'râf; 143. âyette Hz. Mûsâ ile mîkâtan bahsettiği, 172. âyette mîsâk haberlerini ihtivâ ettiği için Mîkât ve Mîsak ismi verilmiştir. Başındaki teheccî harflerinden dolayı sûre "المص" (Elif lâm mîm sâd) ismiyle de anılmıştır.

A'râf sûresi, huruf-ı mukatta'a ile başlayan sûreler içerisinde mushaf tertibinde yedinci, hem hurûf-ı mukatta'a (hurûf-i teheccî) ile başlayan hem de uzunluk bakımından sûrelerin üçüncüsüdür. Nüzûl tarihinde hurûf-ı mukatta'a ile başlayan Sâd "ص", Kâf "ق" ve Kalem "ن" sûreleri haricinde A'râf sûresinden önce inen başka bir sûrenin bulunmadığı nakledilmiştir. Tek harfle başlayan Kalem, Kâf ve Sâd sûreleriyle birlikte Kur'ân'da hurûf-ı mukatta'a ile başlayan 19 sûre vardır. Bakara ve Âl-i İmrân haricindekilerin tamamı hicretten önce Mekke'de indiğine ilişkin ittifâka istinaden mekkî kabul edilmiş, A'râf 7/163-170. âyetlerin Medine'de indiği ve üslûbunun medenî âyetlerle örtüştüğü zikredilmiştir. Mushaf tertibinde ikinci mekkî sûre kabul edilmiştir. A'râf sûresi kendinden önce inen

Duhâ, İnşirah gibi mufassal sûreler ismiyle tanınan kısa sûreler ile kendinden sonra inen takriben yüz ayeti içeren mutevassita sûre adıyla bilinen mekkî sûre grupları arasında inmiştir.

A'râf sûresi'nin 93 âyetindeki kıraat farklılıklarına işaret edilirken, Ebû Bekr Şu'be, sûrenin 19 yerindeki kıraat farklılıkları üzerinde durmuştur. İbn Zencele ise 44 âyetteki kıraat farklılıklarını kitabına almıştır.

A'râf sûresindeki "رِيَّاحٌ" ve "بُشْرًا" kelimelerindeki kıraat farklılıkları; Allah'ın bir taraftan rüzgâr sayesinde ölü yeryüzünü canlandırarak rahmeti müjdelemesi, diğer taraftan azaba sebebiyet veren rüzgârdan bahsetmesi, onun tekrar diriltme ve azap kudretini izahta mana zenginliğine katkı sağlamaktadır.

Âyetteki "حَقِيقٌ عَلَى" ifadesi Hz. Mûsâ'nın ilâhî hakikatleri Firavun'a anlatmada kelâmın inceliğini, üslûbun hassasiyetini kullanmadaki ustalığını ortaya koymaktadır. Kıraattaki "عَلَى" lafzı peygambere yakışan, hakikati söylemek mefhumunu izah ederken; "عَلَيْ" lafzı ise doğruyu söylemenin peygamberin vazifesi olduğuna delâlet etmektedir. Her iki mana birbirlerine yakın olsa da kıraat farklılığının anlama kattığı zenginlik dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, A'râf sûresi, Ebû Bekr Şu'be, İbn Zencele.

Giriş

Kıraat; Arap dili ve edebiyatı, tefsir ve fıkıhla ilişkisi olan bir ilim dalıdır. Kıraat farklılıkları Kur'ân'ın tefsir ve te'viline zenginlik kattığından özellikle klasik tefsir kitapları başta olmak üzere çağdaş tefsir kaynaklarında da fazlaca yer almıştır.¹ Kıraat ilimlerindeki imâleler, tahfîf, teşdîd, teshîl, tahkîk, cebr, hems, şiddet, rihvet, ğunne, idğam ve medlerin miktarları gibi harflerin seslerine, uzatma miktarlarına, sıfatlarına ve

¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr et-Taberî, *el-Câmi'ul-beyân fi te'vîl'il-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 12/490-491, 13/13-14; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2002), 2/438; bk. Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1994), 2/253; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 4/66-67,143; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 3/451-481.

mahreçlerine ilişkin telaffuz şekillerindeki ve i'rab vecihlerinin çeşitliliğindeki ihtilaflar tefsirle ilgili değildir.²

Tefsir metodolojisine bakıldığında Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir edecek bir kimsenin sahip olması gereken birtakım şartlardan söz edildiği görülmektedir. Bu bağlamda bir müfessirin bilmesi gereken âdâb, nitelikler ve şartların bütünü "âdâbü'l-müfessirîn" terimiyle ifade edilmektedir.³ Necmeddin et-Tûfî (öl. 716/1316), Muhyiddîn el-Kâfiyecî (öl. 879/1474) ve Süyûtî (öl. 911/1505) gibi Kur'ân ilimlerinde kapsamlı eser kaleme alan müellifler, müfessirlerin kıraat ilmini bilmesinin zaruretine ve önemine de işaret etmişlerdir.⁴ Âdâbü'l-müfessirin içerisinde kıraat ilminin bulunması tefsirle münasebeti ve dolayısıyla Kur'ân'ı anlama ve yorumlama açısından önem arz etmektedir.

A'râf sûresindeki kıraat farklılıklarını kapsayan âyetlerdeki kelime sayısına ilişkin ihtilaflar mevcuttur. Bu bağlamda kıraat farklılıkları hususunda İmam Âsım'ın (öl. 127/745) râvilerinden Ebû Bekr Şu'be'nin (öl. 193/809) tespitleri üzerinden konu incelenmiş; kıraat farklılıklarına şâmil Ebû Zür'a' Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele'nin (öl. IV-V h.) *Hüccetü'l-kıraat*, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın *İthâfî füzalâi'l-beşer*, Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, Abdurrahman Çetin'in *Kıraat Farklılıklarının Tefsire Etkisi* adlı eserlerinden, klasik ve çağdaş tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir.

Kıraatin tefsire etkisine ilişkin modern dönemde bazı akademik çalışmalar yapılmış,⁵ bunların bir kısmının Kur'ân'ın tamamına ilişkin olmasına istinaden mesele detaylandırılmadan genel hatlarıyla analiz

² Abdülhamit Birişik, *Kıraat İlmî ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004.), 137-145.

³ Zakir Demir, *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 191-192.

⁴ Necmüddîn et-Tûfî, *el-İksîr fî 'ilmi't-tefsîr*, nşr. Abdülkâdir Hüseyin (Beyrût: Dâru'l-Evzâ'î, 1989, 49; Muhyiddîn el-Kâfiyecî, *et-Tefsîr fî kavâ'idî 'ilmi't-tefsîr*, nşr. Muhammed Huseyn ez-Zehabî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998), 28; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Mustafa Dib Buga (Dimeşk; Dâru İbn Kesîr, 1987), 2/1217.

⁵ Abdurrahman Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2001).

edilmiştir. Bazıları da sadece âyetlerdeki birkaç kelime örneğiyle yetinmiştir.⁶ A'râf sûresiyle ilgili çalışılan doktora tezine yök tez platformunda yazarın izni olmadığı için ulaşılamamıştır.⁷

Bu bağlamda müstakil olarak Mâide sûresinin bazı âyetlerinin kıraat farklılıklarının⁸ ve Enbiyâ sûresinin ferşî kıraat farklılıklarının anlama etkisi,⁹ sûre bazında makale formatında yapılan çalışmalardandır. Bu makalede de A'râf sûresindeki bazı âyetlerin kıraat farklılıkları ve tefsire etkisi incelenmiştir.

Ayrıca A'râf sûresindeki kıraat farklılıklarının tefsire etkisine dair hazırlanan iki yüksek lisans tezinde de Ebû Bekr Şu'be ve İbn Zencele'nin kıraat farklılık tertibinden söz edilmemiştir.¹⁰

Bu konu kıraat farklılığının mana (tefsir-meal)¹¹ farklılığı üzerindeki etkisi yerine âyetlerin tefsirinde kıraat farklılığının A'râf sûresine katmış olduğu genel yorum zenginliği perspektifinden ele alınmıştır.

Ayrıca sûrenin fasılları, konusu, maksatları, özellikleri, mushaflardaki âyet sayılarının farklılığı, müfessirlerin kelime ve harf sayılarına ilişkin analizlerini kapsayan genel bilgiler "A'râf Sûresinin Temel Karakteristik Özellikleri" üst başlığı altında incelenmiştir. Kıraat farklılığına yönelik birçok çalışmada kavram olarak kıraat kelimesinin lügavi, istilahî anlamları,

⁶ Ömer Özbek, "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015/2), 163-181; Musa Güler, "Kur'ân Âyetlerini Anlamada Kıraat Farklılıklarının Etkisi Üzerine Bir İnceleme", *Hafıza* 4/3 (2022), 164-178.

⁷ Metin Çetin, *Kur'ân Bütünlüğünde A'râf Sûresinin Konulu Tefsiri (Ehli Sünnet ve Şia Tefsirleri Arasında Karşılaştırma)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021).

⁸ Sadullah Tilki, "Mâide Sûresinde Kıraat Farklılığı Olan Bazı Âyetlerin Tefsire Etkisi", *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 182-193.

⁹ Ali Öge, "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (Aralık 2020), 43-56.

¹⁰ bk. Arif Öztürk, *A'râf Sûresindeki Kıraatlerin Tefsire Yansıyan Yönleri ve Sûre İçerisinde Yer Alan Belli Başlı Dini Kavramların Tartışmalı İzahı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Yener Aydın, *A'râf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

¹¹ bk. Öztürk, *A'râf Sûresindeki Kıraatlerin Tefsire Yansıyan Yönleri*, 83, 93; Aydın, *A'râf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi*, 73.

kıraat kavramları, kıraat ilmine genel bir bakış, çalışmaların girizgâhını oluştururken¹² bu araştırmada konu sadece kıraat-yorum bağlamında ele alınmıştır.

1. A'râf Sûresinin Temel Karakteristik Özellikleri

A'râf sûresinin temel karakteristik özellikleri; sûreye ilişkin genel bilgiler, sûrenin konusu, maksatları, özellikleri, mukaddimesindeki hurûf-ı mukatta'a çerçevesinde teşekkül etmiştir.

Genel Bilgiler

A'râf sûresinin 46-47. âyetlerinde cennet ve cehennem arasında bir sur kabul edilen A'râf ve ashabının konu edilmesine binâen A'râf; 143. âyette Hz. Mûsâ ile mîkattan bahsettiği, 172. âyette mîsâk haberlerini ihtivâ ettiği için Mîkât ve Mîsak ismi verilmiştir. Başındaki teheccî harflerinden dolayı sûre "المص" (Elif lâm mîm sâd) ismiyle de anılmıştır.¹³

A'râf sûresi, huruf-ı mukatta'a ile başlayan sûreler içerisinde mus-haf tertibinde yedinci, hem hurûf-ı mukatta'a (hurûf-i teheccî) ile başlayan hem de uzunluk bakımından sûrelerin üçüncüsüdür. Nüzûl tarihinde hurûf-ı mukatta'a ile başlayan Sâd "ص", Kâf "ق" ve Kalem "ن" sûreleri haricinde A'râf sûresinden önce inen başka bir sûrenin bulunmadığı nakle-dilmiştir.¹⁴ Tek harfle başlayan Kalem, Kâf ve Sâd sûreleriyle birlikte Kur'ân'da hurûf-ı mukatta'a ile başlayan 19 sûre vardır.

Bunlardan Bakara ve Âl-i İmrân haricindekilerin tamamı hicretten önce Mekke'de indiğine ilişkin ittifâka istinaden mekkî kabul edilmiş,

¹² Öztürk, *A'râf Sûresindeki Kıraatlerin Tefsire Yansıyan Yönleri*, 1-26; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Konya: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019), 31-95; Aydın, *A'râf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi*, 4-16.

¹³ Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 12/449; Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme (Beyrut: Dâru Taybe, 1420/1999), 1/157; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 1/35; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr* (b.y.: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 8/269; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/7-8.

¹⁴ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdülganî ed-Dimyâti el-Bennâ, *İthâfü fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âti'l-erba'i 'aşer*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ (Mısır: Mültezemü't-Tab'i ve'n-Neşr, ts.), 222.

A'râf 7/163-170. âyetlerin Medine'de indiği ve üslûbunun medenî âyetlerle örtüştüğü zikredilmiştir.¹⁵ Mushaf tertibinde ikinci mekkî sûre kabul edilmiştir.¹⁶ İbn Abbâs (öl. 68/687-88) bu sûrenin tüm âyetlerini mekkî âyetler¹⁷; Mukâtil (öl. 150/767) ise 163-172. âyetleri medenî âyetler kapsamında ele almıştır.¹⁸ Zemahşerî (öl. 538/1144) sekiz âyetin haricindekileri mekkî;¹⁹ Katâde (öl. 117/735) ise 163. âyeti medenî, diğerlerin tamamını mekkî kabul etmiştir.²⁰ A'râf sûresi kendinden önce inen Duhâ, İnşirah gibi mufassal sûreler ismiyle tanınan kısa sûrelerle kendinden sonra inen takriben yüz ayeti içeren miûn sûreler²¹ olarak bilinen mutevassita sûre grupları arasında inmiştir.²² Çalışmamızın konusu A'râf sûresi Fâtiha'dan sonra ard arda gelen yedi uzun sûrenin ortak ismi olan es-seb'ut-tıval içerisinde yer almaktadır.²³

Fâsılları, genelde “ن” harfi olmakla birlikte “م”, on âyette; “ل” harfi “اسرائيل” kelimesiyle iki âyette ve “ص” ise sadece sûrenin başındaki “المص”

¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/7-8.

¹⁶ Abdullah Mahmûd Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm* (Mısır: Dâru Garîb, 1969), 4/1423; Abdullah Mahmûd Şehâte'nin soy ismi Türkiye'de latin harfleriyle yazılan çalışmalarda “Şahhâte ya da Şehhâte” şeklinde yazılmıştır. Şahhâte için bk. Harun Savut, “Kur'an'a Göre Üstünlük Duygusunun Düşünce ve Davranışlara Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 227; Şehhâte için bk. Ömer Türker, “Mukâtil b. Süleyman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/134-136. Müellifin yazmış olduğu tefsirinde “شحاته” şeklinde ح harfinde şedde olmadan yazılmıştır. bk. عبدالله شحاته الذاتية السيرة المشاهير حياة، “المشاهير حياة، قصة”، *YouTube* (8 Temmuz 2017), 03:07:55-03:08:50.

¹⁷ Abdullâh İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. cem. Muhammed b. Y'akûb el-Fîrûzâbâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/124.

¹⁸ bk. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 2/3; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/7.

¹⁹ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gâvâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407/1987), 2/85.

²⁰ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/213.

²¹ bk. 26 numaralı dipnot Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1524.

²² Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1424. 1524.

²³ Hikmet Koçyiğit, “Ortak Sûre İsimleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 63.

teheccî harflerinde mevcuttur.²⁴ Kûfelilere ve hicazlılara göre 206 ayet²⁵; basralıların ve şamlıların sayımına göre 205 ayet kabul edilen A'râf sûresinin²⁶ kelime ve harf sayısı bazı müfessirler tarafından bildirilmiştir. A'râf sûresinde İbn Abbâs 3625²⁷, Elmalılı (öl. 1942) 3325²⁸, Şehâte (öl. 1422/2002) ise 3315²⁹ kelime bulunduğunu belirtmiş, 14310 harfin mevcudiyetine işaret edilmiştir.³⁰

3.2.1. Sûrenin Mukaddimesi

A'râf sûresi, hurûf-ı mukatta'a "المص" ile başlamıştır. Kendilerine has müstakil manalara sahip bu harflerden kastedilen anlama ilişkin Hz. Peygamberden nakledilen sahih bir rivayet bulunmamaktadır. Fakat teheccî harfleriyle ilgili seleften aktarılan iki görüş dikkat çekmektedir. Bunlar şöyle özetlenmiştir:³¹

i. Sahabe ve tâbiînin birçoğu bu harflerin manalarını Allah'ın kendisine tahsis ettiğini, O'nun dışında kimsenin bu manalara vâkıf olmayacağı görüşünü benimsemiştir.

ii. Bu konuda mezheplerin muhtelif görüşleri mevcuttur.

a. Bir sûrenin sona ermesini, diğer sûrenin başlamasına işaret eden bu harfler, başında bulunduğu sûreye isim olmaktadır.

b. Allah'ın bazı isim ve sıfatlarının şifresi, sembolü, alâmeti, rumûzudur.

c. Bu harfler dinleyenleri uyarma, ikna etme, onların Kur'ân'a ilgi göstermeleri, kulak vermeleri için kendilerine garip gelebilecek bir tarzla duymalarını sağlayarak akıllarını cezbetmek için zikredilmiştir.

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/7.

²⁵ Zemaşşeri de aynı görüştedir. bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 2/85.

²⁶ Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizüddîn en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/554; el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 222.

²⁷ İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 1/124.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/7-8.

²⁹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1422.

³⁰ İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mikbâs*, 1/124; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/7-8; bk. Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1422.

³¹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1422.

Beyan ve belagat âlimleri arasındaki meşhur görüşe göre Kur'ân, yaratılanların onun bir benzerini getirmekten acziyetine teheccî harfleriyle işaret ederek meydan okumuş, bu harflerle kendisinin icâzını beyan etmiştir. Ayrıca mukatta'a harfleriyle Kur'ân, beşerin ürettiği bir söz olduğunu, Allah'ın resûlüne vahyettiği kelimelerin Allah'ın muhataplarına açıkladığını, Taberî (öl. 310/923) ise teheccî harflerinin âlimlerden nakledilen rumûz, sûre isimleri, ikaz, meydan okuma vd. gibi bütün görüşleri kapsadığını zikretmiştir.³² Teheccî harflerine ilişkin klasik tefsir kaynaklarında bütün görüşler nakledilmiştir.³³ Hurûf-ı Mukatta'a ile ilgili muhtelif çalışmaların mevcudiyetine binaen bu kadarı yeterli görülmüş diğer görüşler zikredilmemiştir.³⁴

3.1. Sûrenin İçeriği

A'râf Sûresinin muhtevası, temel konuları, maksatları ve özellikleri aşağıda ana hatlarıyla incelenmektedir.

3.2.2. Konusu

A'râf sûresinin ana konusu, Allah'tan başkasına güvenenlere, onun âyetlerini yalanlayanlara, Allah'a itaat konusunda kibirlenenlere, Allah'ı unutup onun nimetine şükretmeyenlere uyarıdır. Söz konusu uyarılar; rezillik, aşağılanma ve unutulmanın ötesinde dünyanın yok olup ahiret azabının geleceğini hatırlatmaktadır.³⁵ A'râf sûresi, nebilerin tebliğ vazifesinde ümmetleriyle ilişkilerini teferruatlı bir şekilde zikreden ilk sûredir.³⁶

Bu hususlar Âdem'in İblis'le mevcut kıssası, Nûh, Hûd, Sâlih ve Mûsâ'nın kavimleriyle kıssaları bağlamında anlatılmıştır. Her bir kıssa Allah'ın emrine muhalefet edenlere azap ve ceza ile sonuçlanmıştır. Sûrede

³² Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 1/211; Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1422.

³³ bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 1/206-211.

³⁴ bk. Nesrişah Saylan, "Hurûfu Mukattaa'nın Kıraatler Açısından İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (Ocak 2019), 323-334; Abdullah Önder, "Hurûf-ı Mukatta'a I", *İslâmî İlimler Araştırma Dergisi*/5 (Nisan 2019), 97-116; amlf., "Hurûf-ı Mukatta'a II", *İslâmî İlimler Araştırma Dergisi*/6 (Ekim 2019), 1-36; Mehmet Altın, "Kur'ân'ın Beyânî İcâzı Bağlamında Hurûf-ı Mukattaa", *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (Haziran 2021), 301-335.

³⁵ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

³⁶ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1424.

yalanlayanların, kibirlenenlerin akıbeti ile Allah'a itaat edenlerin mükâfatını anlatan kıyamet sahneleri de mevcuttur.³⁷

Bunlar azap vuku bulmadan, ikaz gerçekleşmeden, önceden ikaz edilen ümmetlerin yalanlayanlarının akıbetine işaret etmeden önce tövbeye davete yönlendiren, kalplerin ve dikkatlerin oryantasyonunu içeren genel atmosfere uygun kıssalar ve sahnelerdir. Bunların her birinde siyâk (bağlam) ve kıssalar, siyâk ve kıyamet sahnesi, siyâk ve emirler arasında mutlak tutarlılık vardır.³⁸

Kıssaların, kıyamet sahnelerinin ve emirlerin her birine bakışta bu genel bağlamın renkli bölümleri vardır. Sûrenin başından sonuna ana konulara yönelik amaca uygun atmosfer vurgulanmıştır.³⁹

3.2.2. Maksatları ve Özellikleri

A'râf sûresi, muhalifleri ikaz ve daveti izahta kitabın büyüklüğünü, onun hüccetinin kuvvetini, rehberliğinin ihtişamını beyanla başlamıştır. Mekke dönemindeki davetin hedeflerini ele almıştır. Bu hedefler, İslam risâletini, ibadette ve teşrî'de Allah'ın birliğini, yeniden dirilişi, mükâfatı ve cezayı; genel manada vahiy ve risâleti, özel bağlamda Hz. Muhammed'in risâletini tasdik etmeyi ihtiva edip davetin usulünü beyan etmiştir. Bu yöntem bütün ilâhi risâletlerin dînî davetlerinde mevcuttur.⁴⁰

Bu hakikatleri; nimetleri hatırlatma, azap ve intikamla korkutma üslûbu gibi çarpıcı bir metotla beyan etmiştir.⁴¹

Nimeti hatırlatma, Allah'ın yeryüzünde mümkün kıldığı nimetlerini gözlemlene, hissetme hususunda insanların bakışlarını celbetmede açık bir üslûba tanıklık edilmektedir. Allah'ın insanları en güzel biçimde yaratılışının anlatımı görülmektedir. Allah'ın insanlara musahhar kıldığı evrende insanların faydalandığı nimetleri anlatım vardır.⁴²

İkaz ve korkutma; sûrenin genel atmosferi ile sûrenin yarısından fazlasına tekâbül eden nebilerin kıssalarında mevcuttur. Sûrede peygamberlerin yurtlarından ve kavimlerini davet metodundan bahsedilip

³⁷ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

³⁸ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

³⁹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

⁴⁰ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

⁴¹ Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1423.

⁴² Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1424.

resullerin davet ve rehberliği hususunda Allah'ın emrinden çıkıp onu yalanlayanların cezası kaydedilmiştir. Mekkî sûrelerde bu cezaların tekrar edildiği açık bir şekilde ifade edilmiş, Mekke ehli kendilerinden önceki ümmetlere isabet eden akıbeta maruz kalmamaları için ikaz edilmiştir.⁴³ A'râf sûresinin maksatlarından biri de kâfirlerin yalanlamasına karşın önceki peygamberlerden örnekler sunarak Hz. Muhammed'in (s.a.s) teselli edilmesidir.⁴⁴

3.2.1. Kıraat Farklılıkları

A'râf sûresinin 93 âyetindeki kıraat farklılıklarına atıfta bulunulurken,⁴⁵ Ebû Bekr Şu'be, sûrenin 19 farklı yerinde geçen kıraat farklılıkları üzerinde durmuştur.⁴⁶ İbn Zencele ise 44 âyetteki kıraat farklılıklarını kitabına almıştır.⁴⁷

3.1. Kıraat Farklılıklarına İlişkin Kelimeler

A'râf sûresinde "تَدَكَّرُونَ" ⁴⁸ "قَلِيلًا مَا تَدَكَّرُونَ" âyetindeki "تَدَكَّرُونَ" fiilinin aslı "تَدَكَّرُونَ" kelimesidir. Bu kelimenin iki tâ'sından ikincisi hazfedilmiştir. Her iki tâ harfi zâiddir. Birinci tâ istikbal manasına delalet etmektedir; ikinci tâ ise kavramaya çalışmak kavlinde olduğu gibi yavaş hareket ederek yapılan eyleme işaret etmektedir. Tâ ile zâl mahreç bakımından birbirlerine yakınlığından dolayı idğam edilerek teşdîd yapılmıştır. Âsım, Hamza (öl. 156/773), Kisâî (öl. 189/805), Halef (öl. 229/844) mushaflarında tek tâ ve hafif zâl ile İbn Âmir (öl. 118/736) ve diğer şamlıların mushaflarında yâ, tâ ve hafif zâl ile "تَدَكَّرُونَ", diğerleri ise zâl'ın teşdîdi ile "تَدَكَّرُونَ" kalıbında tilâvet etmiştir.⁴⁹

⁴³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/3; Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1424.

⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/27.

⁴⁵ el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer*, 222-235; bk. Ateş, *Yüce Kur'ân*, 3/451-481.

⁴⁶ bk. Muhammed Refik el-Hüseynî el-Ezherî, *Hassu's-Suhbeti 'alâ rivâyeti Şu'be*, tlk. Ali Muhammed Tefvîk en-Nehhâs (Bejrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007), 40.

⁴⁷ bk. Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed b. Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, thk. Saîd Afgânî (Bejrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 279-306.

⁴⁸ el-A'râf 7/3.

⁴⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 279-280; bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer*, 222; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 40.

Sûredeki “وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ”⁵⁰ âyeti ise Ebû Bekr kıraatinde ğaybtan haber verilmesine binâen ğâib yâ'sıyla, geride kalanların kıraatinde hitâb ile “تَعْلَمُونَ” tilâvetiyle okunmaktadır. Ğâib yâ'sıyla her bir fırka diğer fırkaların azabının miktarını bilmez; hitâb tâ'sıyla dünyadaki insanlara sizler azabın miktarını bilmezsiniz demeyi kastetmiştir. Mushaflarda “فَلْيَلَّا مَا يَتَذَكَّرُونَ” şeklinde yazılmıştır.⁵¹

Âyetteki “يُعْشِ اللَّيْلُ”⁵² cümlesi; Hamza, Kisâî (öl. 189/805), Ebû Bekr, Ya'kûb (öl. 205/821) ve Halef “عَشِي” kökünden şîn'in fetha ve teşdidiyle “يَعْنِي”; ötekiler ise “أَعْنِي” kökünden ğayn'ın sükûnü, şîn'in tahfîfiyle tilâvet etmektedir.⁵³

Ebû Bekr “حَفِيَّةٌ”⁵⁴ kelimesini hâ'nın kesresiyle, diğerleri ise hâ'nın dammesiyle; “مَيِّتٌ”⁵⁵ sözcüğünü Nâfi'(öl. 169/785), Hafs (öl. 180/796), Hamza, Kisâî, ve Ebû Ca'fer (öl. 130/747-48) meksûr ve yâ'nın teşdidiyle; Ebû Bekr yâ'nın tahfîfiyle; “تَذَكَّرُونَ”⁵⁶ fiilini ise Hafs, Hamza, Kisâî ve Halef zâl'ın fethalı tahfîfiyle, Ebû Bekr ise zâl'ın teşdidiyle “تَذَكَّرُونَ” şeklinde kıraat etmişlerdir.⁵⁷

Nâfi', Âsım, Kisâî, Ebû Bekr “بَصْطَةٌ”⁵⁸ ismini halis sâd; çoğunluk ise sîn ile “بَسْطَةٌ” ifadesiyle; “بَيُّوتًا”⁵⁹ ismini ise Kâlûn (öl. 220/835), İbn Kesîr, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Bekr ve Halef bâ'nın kesresiyle “بَيُّوتًا”, Âsım ise mushaftaki gibi bâ'nın dammesiyle okumuşlardır.⁶⁰

⁵⁰ el-A'râf 7/38.

⁵¹ bk. İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 281; el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ 'i'l-beşer*, 222; Muhammed Refik, *Alâ rivâyeti Şu'be*, 40.

⁵² el-A'râf 7/54; er-Ra'd 13/3.

⁵³ bk. el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ 'i'l-beşer*, 225; Muhammed Refik, *Alâ rivâyeti Şu'be*, 40.

⁵⁴ el-En'âm 6/63; el-A'râf 7/55.

⁵⁵ el-A'râf 7/57.

⁵⁶ el-A'râf 7/57.

⁵⁷ bk. el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ 'i'l-beşer*, 225; Muhammed Refik, *Alâ rivâyeti Şu'be*, 40; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/459

⁵⁸ el-A'râf 7/69.

⁵⁹ el-A'râf 7/74.

⁶⁰ bk. el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ 'i'l-beşer*, 226; Muhammed Refik, *Alâ rivâyeti Şu'be*, 40; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/462.

Nâfi', Hafs, Ebû Ca'fer haber kipi üzerine kesreli tek bir hemzeyle "إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ"⁶¹ şeklinde, diğerleri istifham üzerine iki hemzeyle kınama tarzında "أَيْنَكُمْ" kabîlinde tilâvet etmişlerdir.⁶²

İbn Kesîr (öl. 120/738) birincisi tahkîk, ikincisi tahfîf ile uzatılmaksızın tek bir hemzeyle hâvî "أَيْنَكُمْ" telaffuzuyla okumuştur. İkinci tahfîf olduğunda ikincisi, hemze ve hemzenin harekesini içeren harf arasına yerleştirilmiştir. Böylece hemze-i meksûre kalıbını almıştır. Kelimenin aslı "إِنَّكُمْ" iken istifham hemzesi dâhil olunca önce "أَيْنَكُمْ" tarzında, daha sonra ikincisi yumuşatılarak "أَيْنَكُمْ" şeklinde yazılmıştır.⁶³

İbn Âmir ve Hişâm (öl. 245/859) rivayetinde mislini "ء" mislinden "ء" uzaklaştırmak amacıyla elif ve hemze arasına med ilave edilerek "ءائكم" şeklinde okunmuş, aralarındaki med ile arası ayrılarak iki hemzenin telaffuzu kolaylaştırılmıştır.⁶⁴

İbn Âmir ve kûfeliler, Kur'ân'ın "أُمِدُونَ بِمَالٍ"⁶⁵ ve "لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ"⁶⁶ âyetlerindeki gibi değiştirilmeksizin birleştirilmesinin cevazına istinaden iki hemzeyle "أَيْنَكُمْ" kalıbında okumuşlardır.⁶⁷

Âyetin başındaki "إِنَّكُمْ" kalıbındaki kelimenin aslına sonradan istifhâm hemzesinin dâhiliyesi neticesinde "أَيْنَكُمْ" şeklini almış, iki hemzenin birleştirilmesi ağır gelmiştir. Mislini "ء" mislinden "إ" uzak tutmak için iki hemze arasına bir elif dâhil edilmiştir. İkisi birbirinden uzaklaştırılıp "ءائكم" tarzında, sonra da ikinci hemze yumuşatılıp "أَيْنَكُمْ" kavlinde gelmiştir. Hemzenin biri araplara ağır geldiği için en hafif halleriyle hafifletilerek "كأس و كأس" gibi hemze sakin hale getirilip sonradan elife çevrilmiştir. Bu

⁶¹ el-A'râf 7/81.

⁶² bk. el-Bennâ, *İthâfû fuzalâ`i'l-beşer*, 227; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 40, 41; Ateş, *Yüce Kur'ân*, 3/463.

⁶³ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 288.

⁶⁴ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 287.

⁶⁵ en-Neml 27/36. Hamza'ya göre "etimüddûnnî" şeklinde şeddeli tek nûn vardır ve nûndan sonra vakıf ve vasl halinde yâ sâbittir. Birinci nûn ref alâmeti, ikincisi mensûb mütekellim zamirinin nasb halidir. Nûn nûn'a idğam edilmiş yâ hafzedilmemiştir. Yâ fâsıl (ayırıcı) değildir. Nâfi', İbn Kesîr ve Amr' tertibinde mushafta sabit olmadığı için yâ hafzedilip, onun yerini kesre almış. İki nûn idğam edilmeden zuhûr etmiş. İbn Kesîr'e göre vakıf halinde yâ sabittir. bk. İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 529.

⁶⁶ el-Bakara 2/219.

⁶⁷ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 287.

şekilde yapılan hafifletmeye istinaden birleştirilip telaffuz daha da kolaylaştırılmıştır.⁶⁸

A'râf 7/105. âyette kıraat farklılığı bağlamında iki kelime dikkat çekmektedir. Bunlardan biri "حَقِيقٌ عَلِيٌّ" lafzıdır. Nâfi'; benim görevim anlamında yâ'nun teşdidiyle "عَلِيٌّ" okumuş, son ilave edilen yâ mütekellim yâ'sı; ilki ise kelimenin aslından olarak değerlendirilmiştir. Birinci yâ, mütekellim yâ'sına idğam edilmiş; "لَدَيَّْ وِ الْيَاءِ" sözcüklerindeki gibi kelimenin aslındaki sâkin yâ'yı karşılamak için ikinci yâ açılmıştır.⁶⁹ Geri kalanlar ise yâ'nun tahfiifiyle "عَلِيٌّ" şeklinde telaffuz etmiştir. İbn Mes'ûd (öl. 32/652-53) bu haliyle "حَقِيقٌ بِالْأَفْوَالِ" manasını vermiştir. Başka bir topluluk ise söylememeye istekli anlamında "حَرِيصٌ عَلَى الْإِقْوَالِ" cümlesini kullanmıştır. Ferrâ' (öl. 207/822) bâ'ya alâ manası vermiştir. Araplar "فَلَانٌ بِحَالَةٍ حَسَنَةٍ" ifadesini "فَلَانٌ بِحَالَةٍ حَسَنَةٍ" kalıbında aynı anlamda kullanmışlardır.⁷⁰

Diğeri ise "مَعِي" sözcüğüdür. Bu kelimeyi Hafs, meftûh yâ ile "مَعِي" şeklinde; geri kalanlar sakin yâ ile "مَعِي" tarzında okumuştur.⁷¹

Âyetteki "إِنَّ لَنَا" ifadesini Nâfi', İbn Kesîr, Hafs tek hemze ile haber kipi; diğerleri birincisi meftûh, ikincisi meksûr iki hemzeye hâvî istifham ile "إِنَّ لَنَا" meyânında kıraat etmişlerdir.⁷²

A'râf sûresindeki "تَلَقَّفُ" fiili, Tâhâ ve Şuarâ'da da zikredilmiştir. Hafs "تَلَقَّفَ الشَّيْءَ الْقَفْهَ" cümlesine istinaden sâkin lâm ve kâf'ın tahfiifiyle, diğerleri ise "تَلَعَّمُ بِتَعَلَّمَ" vezni üzerine "تَلَقَّفَ يَتَلَقَّفُ" fiiline binâen lâm'ın fethası ve kâf'ın teşdidiyle "تَلَقَّفُ" kalıbında; Bezzî (öl. 250/864) tâ'nun teşdidiyle "تَلَقَّفُ" murad edilmiş, Tâhâ sûresinde olduğu gibi tâ'nun tâ ile idğâmı ile "فَإِذَا هِيَ تَلَقَّفُ" ifadesiyle okunmuştur.⁷³

⁶⁸ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 287.

⁶⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 289.

⁷⁰ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 289.

⁷¹ bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 227; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 40-41; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/463.

⁷² el-A'râf 7/113.

⁷³ bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ'i'l-beşer*, 227; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 40-41; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/463.

⁷⁴ el-A'râf 7/117; bk. Tâhâ 20/69; eş-Şuarâ 26/45.

⁷⁵ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 292.

Tâhâ ve Şuarâ'da da mezkûr "أَمَنْتُمْ"⁷⁶ kelimesini Verş (öl. 197/812), Hafs istifhamsız haber lafzı üzerine tasdik etmek manasına tek hemzeden sonra med elifiyle olumlu;⁷⁷ Nâfi', Hamza, Kisâî soru hemzesinden sonra biri med olmak üzere iki elifle "ءَأَمَنْتُمْ" şeklinde okumuştur. Bezzî, Ebû Amr (öl. 154/771), İbn Âmir "أَمَنْتُمْ" kelimesinde tevbîh (kınama) manasıyla istifhâm elifi; "أَفْعَلْ" veznindeki kat'i elif; aslı tevbîh (kınama) elifinin dühûlünden önce "ءَأَمَنْتُمْ" kelimesindeki hemzeden sonraki teshîl elifiyle aslı "أَمَنْتُمْ" olmuş, "آدم" isminde zikredildiği gibi tahfîf ile okunmuştur.⁷⁸

İbn Âmir, Ebû Bekr "يَعْرِشُونَ"⁷⁹ müzari fiilini, râ'nun dammesiyle "يَعْرِشُونَ" diğerleri ise râ'nun kesresiyle "يَعْرِشُونَ" şeklinde okumuş ve aynı fiil, Nahl sûresinde⁸⁰ de zikredilmiştir.⁸¹

Âyetin "ابْنَ أُمِّ" ifadesindeki "ابْنَ أُمِّ" lafzı, İbn Âmir, Ebû Bekr, Hamza, Kisâî, Halef meksûr mîm'den sonra izâfet yâ'sıyla "ابْنَ أُمِّي" lafzıyla; diğerleri lafz-ı şibihle "حمسة عشر" terkihi gibi iki ismin tek bir isim kılınmasına istinaden iki yerde meftûh mîm ile "ابْنَ أُمِّ" şeklinde yazmıştır. Bu ismin kullanımının çokluğundan dolayı "ابْنَ أُمِّ" lafızları da fethalanmıştır. Aslı "ابْنَ أُمِّي" şeklindeki yâ elife dönüşmüş "ابْنَ أُمِّي", kavline çevrilmiş ve fetha elifin yerine geçtiği için elif hafzedilmiştir.⁸³

Şamlılar ve kûfelilere göre yâ'nın sabitliğiyle aslı "ابْنَ أُمِّي" tarzındaki ibare, yâ hafzedilip kesre yâ'nın yerini alıp meksûr "أُمِّ" okunmuştur. Bu tilâvet "وَيَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ"⁸⁴ âyetindeki "م"den sonraki "ي" harfinin hafzedilmesi ve yâ'nın esreye kalbedilmesiyle delillendirilmiştir.⁸⁵

⁷⁶ el-A'râf 7/123; bk. Tâhâ 20/71; eş-Şuarâ 26/49.

⁷⁷ Muhammed Refik, 'Alâ rivâyeti Şu'be, 41; Ateş, Yüce Kur'ân, 3/466.

⁷⁸ İbn Zencele, Hüccetü'l-kıraat, 292; bk. el-Bennâ, İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer, 228; Muhammed Refik, 'Alâ rivâyeti Şu'be, 41; Ateş, Yüce Kur'ân, 3/465.

⁷⁹ el-A'râf 7/137.

⁸⁰ bk. en-Nahl 16/68.

⁸¹ İbn Zencele, Hüccetü'l-kıraat, 294; bk. el-Bennâ, İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer, 229; Muhammed Refik, 'Alâ rivâyeti Şu'be, 41; Ateş, Yüce Kur'ân, 3/468.

⁸² el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/94.

⁸³ İbn Zencele, Hüccetü'l-kıraat, 297-298; bk. el-Bennâ, İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer, 231; Muhammed Refik, 'Alâ rivâyeti Şu'be, 41; Ateş, Yüce Kur'ân, 3/471.

⁸⁴ Hûd 11/29.

⁸⁵ İbn Zencele, Hüccetü'l-kıraat, 297-298.

Hafs rivâyetinde “فَالُوا مَعْدِرَةً”⁸⁶ lafzı “لَمْ نَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ” kavlindeki gibi cevap olduğu için mastar üzerine nasb ile okunmuştur. Bu kavle “نعظهم” (Onların rabbine karşı itiraz ve mazeretlerine binaen onlara nasihat ediyoruz.) ifadesiyle cevap verilmiştir. Ebû Amr ve diğerleri ise günahlardan kurtulma, sakınma ihtimaline istinaden mev'ızanın, emri bi'l-ma'rûfun tüm mü'minlere vucûbiyetine dikkat çekmek için “فَالُوا مَعْدِرَةً” ibaresiyle ref ile okumuştur. Sîbeveyhi (öl. 180/796) ref ile okumayı “اياهم معذرة” (Nasihat ettiğimize dair Rabbimize sadece mazeret sunalım) ibaresiyle izah etmiştir. Mahzûf mübtedânın “هذا” haberi kabîlinde telakkî edildiği için ref ile okunmuş denilmiştir.⁸⁷

Nâfi' “بَعْدَابٍ بَعِيسٍ”⁸⁸ lafzındaki “بَعِيسٍ” ismini bâ'nın kesresi, sonra sakın yâ “بِيسٍ”; Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), İbn Âmir, maksûr bâ'dan sonra sakın hemze sonra meftûh sîn “بَيْسٍ”; Ebû Bekr meftûh bâ, sâkin yâ'dan sonra meftûh sîn “بَيْسٍ”; Ebû Bekr “بَيْسٍ”; Zeyd b. Sâbit (öl. 45/665) meksûr hemzeden sonra tenvinli meksûr sîn “بَيْسٍ”; A'meş (öl. 148/765) önceki gibi ancak hemze şeddeli “بَيْسٍ”; İkrime (öl.105/723), Nasr b. Âsım (öl. 89/708) önceki gibi ancak hemze yerine yâ “بَيْسٍ”; Talha b. Musarrif (öl. 112/730), Katâde, Zührî (öl. 124/742) ve Hârise (öl. 8/629) hemzenin hazfi ve sâkin yâ “بَيْسٍ”; diğerleri ise, meftûh bâ, meksûr hemze, sakın ya, meksûr tenvinli sîn “بَيْسٍ” tarzında okumuşlardır.⁸⁹

Nâfi', İbn Âmir, Hafs ve Ya'kûb, Ebû Amr ile Mekkeliler “أَفَلَا تَعْقِلُونَ”⁹⁰ âyetini geçmiş zamanlara tabi olmak, onlardan haber vermek için gayb yâ'sı “أَفَلَا يَعْقِلُونَ” lafzıyla; çoğunluk ise hitap tâ'sıyla okumuştur.⁹¹

⁸⁶ el-A'râf 7/164.

⁸⁷ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 297-298; bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer*, 231; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 41; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/474.

⁸⁸ el-A'râf 7/165.

⁸⁹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 300; bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer*, 232; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 41; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/474-475.

⁹⁰ el-A'râf 7/170.

⁹¹ bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 12/490; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 300; bk. el-Bennâ, *İthâfî fuzalâ 'i'l-beşer*, 232; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 41; Ateş, *Yüce Kur'an*, 3/476-477.

Ebû Bekr “فَكُلُوا مِمَّا مَسَكَنَ عَلَيْكُمْ”⁹² ve “أَمْسِكْ عَلَيْكَ”⁹³ âyetlerine istinaden imsâk kökünden mîm'in sükûnü, sîn'in tahfîfi; geri kalanlar ise temsîk kökünden sîn'in teşdîdiyle okumuştur.⁹⁴

Nâfi', Ebû Bekr “جَعَلَاهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اتَّيَّهُمَا”⁹⁵ âyetini, İbn Abbâs kıraatine binâen şîn'in kesresi, râ'nın sükûnü, hemzenin hazfıyla, kâf'ı münevven fethayla mastar olması sebebiyle “شُرْكًا” kalıbında; diğerleri ise “شريك” isminin cemisi “شُرَكَاءَ” şeklinde okumuşlardır.⁹⁶

3.2. Kıraat-Tefsir İlişkisi

A'râf sûresinde Kur'ân'ın tefsirine etki eden kıraatler 5 âyet üzerinden analiz edilmiştir.⁹⁷ Kıraat-anlam ilişkisine istinaden bu âyetlerdeki “رياح”⁹⁸ ve “بَشْرًا”⁹⁹, “حَقِيقٌ عَلَى”¹⁰⁰, “سَاجِرٌ”¹⁰¹, “دَكَّا”¹⁰² incelenmiştir. Kelimeler

3.2.1. Kıraat-Tefsir Bağlamında “رياح” ve “بَشْرًا” Kelimelerinin Analizi

A'râf sûresinin 7/57. âyetinde tabiat kanunlarından, rüzgârın bulutları harekete geçirip ölü ve kupa kuru toprağın üzerine sürüklediğinden, bulutlardan inen yağmurun ölü toprağı canlandırıp her çeşit meyvelerin çıkarıldığından bahsedilmekte, Allah'ın ölü insanları da tekrar diriltme kudretinden haber verilmektedir.¹⁰³

Mushafta “يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ”¹⁰⁴ lafzındaki hareketli rüzgâr anlamındaki¹⁰⁵ “الرِّيَّاحَ” kavramı “بَشْرًا” kelimesiyle ilişkili olmasına istinâden her iki kavram

⁹² el-Mâide 5/4.

⁹³ el-Ahzâb 33/37.

⁹⁴ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 300; bk. el-Bennâ, *İthâfü fuzalâ 'i'l-beşer*, 232.

⁹⁵ el-A'râf 7/190.

⁹⁶ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 304; Muhammed Refik, *'Alâ rivâyeti Şu'be*, 41; Ateş, *Yüce Kur'ân*, 3/479.

⁹⁷ bk. Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 198-205.

⁹⁸ bk. el-A'râf 7/57.

⁹⁹ bk. el-A'râf 7/81.

¹⁰⁰ bk. el-A'râf 7/105.

¹⁰¹ bk. el-A'râf 7/112.

¹⁰² bk. el-A'râf 7/143.

¹⁰³ bk. Ateş, *Yüce Kur'ân*, 3/349.

¹⁰⁴ el-A'râf 7/57.

¹⁰⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/67.

birlikte analiz edilmiştir. Âyetteki “الرِّيحَ” kelimesini, Nâfi', Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb çoğul olarak Hafs rivayeti üzerine bulunan elimizdeki mushaftaki haliyle; İbn Kesîr, Hamza, Kisâî ve Halef müfred haliyle “الرِّيحِ” şeklinde okumuştur.¹⁰⁶

Müfred kıraatin de cem'i (çoğul) anlamında kullanıldığı, ancak müfred kıraatle her rüzgârın rahmet rüzgârı olmadığı, bazı rüzgârların felâkete sebebiyet verebileceği gerçeği de bulunmaktadır.¹⁰⁷

Bu âyette geçen kıraat farklılıklarından biri “بُشْرًا” kelimesidir. Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr “نُشْرًا” okumuş, cemisi; “صُبْرٌ صُبُورٌ، عَجْرٌ عَجُورٌ، رُسُلٌ رُسُولٌ” kavlindeki gibi “نُشُورٌ” kalıbındadır. Araplar sabırlı kadınlar “نِسَاءٌ صَبِيرٌ” dediği gibi yayılan rüzgâr “هذه رياحٌ نُشُرٌ” ifadesini de kullanmışlardır. Ebû Ubeyd (öl. 224/838) her taraftan esen ve yağmur bulutunu toplayıp dağıtan rüzgâr “الريح النشور التي تحب من كل جانب وتجمع السحابة الممطرة” manasını; Ebû Ubeyd'in haricindekiler ise bulutları yayan ve dağıtan rüzgâr “الريح النشور التي تنشر السحاب” anlamını vermiştir.¹⁰⁸

Diğerleri “رُسُلٌ وَرُسُلٌ” örneğinde olduğu gibi “نُشُرٌ وَنُشُرٌ” şeklinde okurken; Hamza ve Kisâî, Âsım hariç kûfeliler, masdar kalıbında “نُشْرًا” tilâvetiyle okumuşlardır.¹⁰⁹ Bu iki tilâvet Mısır kıraatinde meşhurdur.¹¹⁰ Bulutları yayıp döşeyen rüzgâr “نشرت الرياح السحاب” mefhumunda kullanmışlardır. Buna göre âyet, O; bulutları yayıp döşeyen hoş rüzgâr gönderendir “وهو الذي يرسل الرياح ناشرةً للسحاب” anlamını almıştır. Ebû Ubeyd bu kıraati “yaydıkça yayan”¹¹¹ âyetiyle delillendirmiştir. Bu bağlamda âyete Allah, rüzgârları yumuşak, meltemlerine tatlı esintiler gönderendir, anlamı verilmiştir.

¹⁰⁶ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser (Mısır: 1932), 2/269; Çetin *Kıraatların Tefsire Etkisi*, 200.

¹⁰⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1420/1999), 14/289; Nesefî, *Medâriku't-tenzîl*, 2/14.

¹⁰⁸ bk. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/491; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 285.

¹⁰⁹ bk. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/491; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 285.

¹¹⁰ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/491.

¹¹¹ el-Mürselât 77/3. (وَالنَّاشِرَاتِ نُشْرًا)

Ferrâ'da rüzgârdan bulutun neşet ettiği yumuşak, hoş, iyi, güzel rüzgâr anlamı vermiştir.¹¹²

Kays b. Rebî' el-Esediyye, Abdullah b. Habîb el-Mukrî el-Kûfi, el-Hemedânî (öl. 569/1173), Abdurrahmân es-Selemiyye Allah'ın rahmetinin önündeki müjdelemeyi kastederek müjdeleyici rüzgârları içeren “بُشْرًا” telaffuzuyla okumuşlardır. Âsım kıraatında “بُشْرًا” şeklindedir. Bu kıraate “وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ” (müjdeler halinde rüzgâr göndermesi onun âyetlerindedir.)¹¹³ âyeti delil gösterilmiştir. Bu bağlamda mefhum, yağmur müjdeleyerek, ölen yeryüzüne hayat veren rüzgâr anlamında gerçekleşmiştir.¹¹⁴

Mukâtil âyeti, Allah rahmetinden önce müjdeleyici haliyle gönderdiği rüzgâr, bulutu sürer, rüzgârın önünde su dolu ağır bulutlar yürür, hiçbir bitkinin olmadığı ölü beldeler buluttan teşekkül eden yağmur ile sulanıp her çeşit ürünler ortaya çıkar muhtevasında tefsir etmiştir.¹¹⁵

İki kıraat ile âyetin mana zenginliği şöyle özetlenebilir:¹¹⁶

i. Rahmetinin önünde müjdeleyici rüzgârlar gönderir, denilmiştir.

ii. Rahmetinin önünde her tarafa yayılmış hoş, yumuşak, güzel rüzgârlar gönderir denilmiştir.

iii. Dört azap, dört rahmet rüzgârından bahsedilmiştir. Kâsîf¹¹⁷, âsîf¹¹⁸, sarsar¹¹⁹, akîm¹²⁰ rüzgârları azaba; nâşîrât, mübeşşîrât¹²¹, mürselât ve zâriyât rahmet rüzgârlarına tekabül etmektedir.

¹¹² Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, M. Ali en-Neccâr, Abdulfettâh İsmail Şelebî (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.), 1/381; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 285-286; Lavanta rüzgârı da denilmiştir. bk. Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/490.

¹¹³ er-Rûm 30/46.

¹¹⁴ bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/381, 3/222; Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/492; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 286.

¹¹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/42; Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 12/493.

¹¹⁶ bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/67.

¹¹⁷ bk. el-İsrâ 17/69.

¹¹⁸ bk. İbrâhîm 14/18; el-Enbiyâ 21/81.

¹¹⁹ bk. el-Hâkka 69/6.

¹²⁰ bk. ez-Zâriyât 51/41.

¹²¹ bk. er-Rûm 30/46.

3.2.2. Kıraat-Tefsir Bağlamında “اِنَّكُمْ” Lafzının Anlam Haritası

Allah, cinsel ve nefsi arzuların helal çerçevesinde karşılanması, insanın yaratılışının, neslinin sağlıklı üremesini sağlanması için erkeklerin şehvetini kadınlara yönelmiş, erkek ile kadının nikâhlanmasını helal kılmıştır. Ancak Lût kavmi, kadınları terk edip onlara ilişkin görevlerini yapmayıp şehvetle erkeklere yaklaşmak suretiyle harama dalmışlardır. Cinsel arzuların gerçekleşmesinde haddi aşarak erkeklerle nikâh kıymışlar, Allah'ın kendilerinin cinsel arzuları ve nesillerinin sağlıklı üremesi için yaratmış olduğu, kendilerine nikâhlanmayı helal kıldığı kadınları terk etmişlerdir. Bu cinsel sapkınlık; haddi aşmaya, saldırgan ve savurgan davranışa, insanın mutedillikten uzaklaşıp fitratının ifsat edilmesine neden olmuştur.¹²²

Lût kavminden bahseden bu kıssadaki “اِنَّكُمْ”¹²³ ve “اِنَّكُمْ” tarzında okunuşa istinaden aşağıdaki anlamlar müşahede edilmektedir:¹²⁴

i. Bu âyetteki “اِنَّكُمْ” kıraatine göre “Sizler kadınları bırakıp erkeklere şehvetle yanaşıyorsunuz.” anlamını taşımaktadır. Bu kıraat, “sizden önce kimsenin yapmadığı çirkin işi yapıyorsunuz?” manasında “اِنَّكُمْ اَلْفَاحِشَةُ” ifadesinin beyanıdır. İkinci kıraatte mezkûr ifadenin beyanıdır. Ancak ikinci kıraatte azarlama vardır.¹²⁵

ii. Âyetteki “اِنَّكُمْ” lafzındaki tilâvete göre “Sizler kadınları bırakıp erkeklere şehvetle mi yaklaşıyorsunuz.?!” hitabıyla ikaz ve kınama anlamı vermektedir.

3.2.3. Kıraat Farklılıkları Bağlamında “حَقِيقٌ عَلَى” Lafzının Mahiyeti

İsrâiloğulları uzun zamandır Firavun'un ülkesi Mısır'da zorlu işlerde çalıştırılıp ezilmişlerdir. Yüce Allah, İsrâiloğullarına gönderdiği önceki peygamberlerden sonra Hz. Mûsâ'yı Firavun ve ekibini hakka davet için göndermiştir. Hz. Mûsâ onlara Allah tarafından gönderilen bir peygamber olduğunu, risâletini ispat eden kanıtlarının mevcudiyetini,

¹²² bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 12/548; Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/1508-1509.

¹²³ bk. el-A'râf 7/81.

¹²⁴ bk.Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/253.

¹²⁵ Şevkânî, *Fethü'l-kadîr*, 2/253.

Allah'ın dinini kabul etmeleri sebebiyle esarete bulunan İsrâiloğullarını serbest bırakmasını, kendisiyle gelmelerine müsaade etmesini söylemiştir.¹²⁶

Hiz. Mûsâ'nın Firavun'a söylediği söze¹²⁷ ilişkin "أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ" ilişkili "عَلَى" harf-i cer'i, kıraat farklılığı kontekstinde dikkat çekmektedir. Nâfi' "عَلَى"; diğerleri "عَلَى" tarzında okumuştur. Buna göre aşağıdaki mezkûr anlam genişliğine tanıklık edilmektedir:¹²⁸

i. Nâfi' kıraatinde Allah hakkında sadece gerçeği söylemek benim üzerime vazifedir. Allah hakkında hakikati söylemek benim birinci vazifemdir, üzerimde sorumluluktur mefhumunda "Bir peygamberin birinci özelliği ve görevi doğruyu söylemektir."¹²⁹ anlamını içermektedir.

ii. Diğerlerinde ise Allah hakkında ihmal etmeden, tefrite düşmeden sadece hak ve doğru söz söylemem uygundur. Bana yakışan Allah hakkında hakikati söylemek "Hakkım ve şanı doğruyu söylemek"¹³⁰ muhtevasında anlaşılmalıdır. Her iki mana birbirine yakındır.

3.2.4. Kıraat-Tefsir Bağlamında "سَاحِرٌ" Kelimesi

A'râf sûresinin 7/112. âyetinde mezkûr "سَاحِرٌ" kelimesi türevleriyle aynı sûrenin 109, 113, 116, 120. âyetlerinde; Yûnus 10/69, Şuarâ 26/37. âyetlerde zikredilmiştir. Bu âyetler, Hiz. Mûsa ile Firavûn ve kavminin ileri gelenleri arasındaki ilâhî hakikat ve sihir arasındaki farktan bahsetmektedir. Firâvun ve kavmi sihirle vahiy arasındaki farkı bilmektedir. Hiz. Mûsâ'nın nübüvvetini reddetmek için ona sihir alanında derinleşmiş, mâhir bir sihirbazdır, deme ihtiyacını duymuşlardır.¹³¹

Firavun ve ekibi iddialarını ispatlamak için ülkelerinin en mahir sihirbazlarını getirerek Hiz. Mûsâ'nın risâlet etkisini azaltmak, halkın

¹²⁶ Ebü'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc. Ahmed Asrar (İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997), 2/74; Ateş, *Yüce Kur'ân*, 3/380.

¹²⁷ el-A'râf 7/105.

¹²⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Burdûnî, İbrâhîm 'Atfiş (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 7/256; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/454; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 289; Ayrıca bk. Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/1552.

¹²⁹ bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/92.

¹³⁰ bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/91-92.

¹³¹ bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2/79; Şehâte, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/1554.

zihninde şüpheler oluşturmak istemişlerdir. Hz. Mûsa kendi asrında yaygınlık kazanmış, hakikatte etkisi olmayan sihre ilâhî hakîkatle mukabele etmiş ve muhaliflerine galip gelmiş, sihirle değil hakikatle meşguliyetini ikrar etmiş, Allah'ın resûlü olduğunu ispatlamış, sihirbazların iman edip müslüman olmasına da vesile olmuştur.¹³²

Hamza ve Kisâî "بِكَلِّ سَجْرٍ"; diğerleri ise "بِكَلِّ سَجْرٍ" kalıbında okumuşlardır. Hamza ve Kisâî kıraatındaki "سَجْرٍ" kelimesi, sihirdeki mübalağaya işaret ederek zekâ ve el becerisine delâlet eden mehâret vasfına dikkat çekmektedir.

Diğerlerinin kıraatindeki "سَجْرٍ" sözcüğü ise Hz. Muhammed zamanında fesâhat, Hz. İsa asrında tıbbın yaygınlığı gibi Hz. Musa'nın risâlet çağında sihirbazların yaygınlığına delalet etmektedir. Hz. Muhammed fesâhat türünden, Hz. İsa tıp cinsinden, Hz. Mûsâ da hakîkatte sihre muhalefet etse de Firavun ve kavminin kavrayışına göre sihre benzeyen türden mucize göstermiştir. Her bir nebi kendi asrında yaygın alana mukabil mucize göstererek muhaliflerine galip gelmişlerdir.

Kanaatimizce sihirbazların Hz. Mûsâ'ya mağlup olduktan hemen sonra iman edip müslüman olması¹³³, bildikleri sihirbazlık ile risâlet arasındaki farkı bu mucize ile kavrayıp Hz. Mûsa'nın sihirbaz değil; bir peygamber olduğunu anladıklarına delâlet etmektedir.

3.2.5. Kıraat-Tefsir Bağlamında "دَّكَ" Kelimesi

A'râf sûresi 7/143. âyette Hz. Mûsâ'nın rabbini görme arzusu anlatılmıştır. Buna mukabil Yüce Allah bu talebinin tecellisine Mûsâ'nın tahammül edemeyeceğini haber vermiştir. Sonra da Mûsâ'ya Allâh'ın tecelli edeceği dağa bakması tebliğ edilmiş, dağın dayanması halinde Mûsâ'nın rabbini görebileceği zikredilmiştir, Allah dağa tecelli ettiğinde ise dağın paramparça olduğu ifade edilmiştir.¹³⁴

Yerle bir etmek, unufak etmek anlamındaki¹³⁵ "دَّكَ"¹³⁶ kelimesini Hamza, Kisâî ve Halef, med ve hemzeyle "hörgüçsüz deve veya tepe ve sırt"

¹³² bk. el-A'râf 7/120-126; bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 2/79.

¹³³ bk. el-A'râf 7/120-126.

¹³⁴ bk. Çetin, *Kıraatların Tefsîre Etkisi*, 205.

¹³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/129.

¹³⁶ bk.el- A'râf 7/143.

anlamında “دَكَّاءٌ”¹³⁷; Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ise masdar ve münevven halinde “دَكَّاءٌ” şeklinde okumuşlardır. Araplar, hörgücü olmayan dişi deveye “ناقة دَكَّاءٌ” demişlerdir.¹³⁸ Medineliler ve basralılar masdar ve münevven; kûfelilerin geneli med ve hemzeyle tilâvet etmişlerdir.¹³⁹ Masdar münevven okuyanlar “*Yer dağılıp parça parça edildiğinde*”¹⁴⁰ mealinde “كَلَّادًا دَكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا” âyetini hüccet olarak sunmuşlardır.¹⁴¹

Kelime med ve hemzeli telaffuzuyla “دَكَّاءٌ” okunduğunda çamurlaşık kambursuz, düz, toz çölü “*Rabbin dağa tecelli ettiğinde dağ eridi, dümdüz arazi halini aldı.*” anlamını; masdar ve münevven şeklinde “دَكَّاءٌ” okunduğunda çamurlaşmadan parçalanıp kırılıp, küçük bir sırt ve tepe anlamını taşımaktadır.¹⁴²

Mekkî b. Ebû Tâlib “دَكَّاءٌ” kelimesine dağın eriyip topraklaşarak yere yapışık hale gelmesi, deniz seviyesindeki yerle eşitlenmesi manasında te'vîl etmiştir. Bu kelimeye kıyamet gününe atıfta bulunarak “*Yer ile dağ birbirine çarptırılarak paramparça (darmadağın) edildiğinde*” mealinde¹⁴³ “وَجُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً”¹⁴⁴ âyeti delil gösterilmiştir. Sözcük dağın çöküp yerin altına girmesi, kıyamete kadar görünmemesi şeklinde de yorumlanmıştır.¹⁴⁵

Mekkî b. Ebû Tâlib “دَكَّاءٌ” sözcüğüne ise hörgücü çıkmış dişi deve misali dünyanın (düz) yüzeyine geri dönmesi anlamı vermiştir.¹⁴⁶

¹³⁷ bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 13/101; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/129.

¹³⁸ bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 13/101; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 295.

¹³⁹ bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 13/100.

¹⁴⁰ el-Fecr 89/21.

¹⁴¹ İbn Zencele, *Hüccetü'l-kıraat*, 295.

¹⁴² bk. Taberî, *el-Câmi'ul-beyân*, 13/101-102; Muhammed b. Mustafa el-'Amâdî Ebussuûd, *İrşâdü'l-'aklı's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.), 3/269-270; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4/129.

¹⁴³ el-Hâkka 69/14.

¹⁴⁴ el-Hâkka 69/14.

¹⁴⁵ Ebû Muhammed Hammûs b. Muhammed b. el-Kaysî Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye*, thk. Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Resâili Câmiyyeti bi Külleyyeti'd-Dirâsâti'l-'Ulyâve'l-Bahsi'l-'İlmiyye (b.y. Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Resâili Câmiyyeti bi Külleyyeti'd-Dirâsâti'l-'Ulyâve'l-Bahsi'l-'İlmiyye, 1429/2008), 4/2544.

¹⁴⁶ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 4/2544, 6/4473.

Şevkânî (öl. 1250/1834) “دَكَّاءٌ” kelimesine, dağın dövülüp toprak olması; “دَكَّاءٌ” sözcüğüne ise yerden çıkıntı yapan bir höyüğün ya da düz arazinin ismi olarak dağın bir tepe veya düz bir arazi olarak küçülmesi anlamını kapsadığını ifade etmiştir.¹⁴⁷

Sonuç

Kur'ân lafızlarının eda keyfiyetini kapsayan fonetik farklılıkların manaya etkisi olmasa da diğer bölümler bir ölçüde manayı etkilemektedir.

Kıraatlerin âyetlerin yorum farklılığına imkân sağlaması; fıkıhla ilişkisi kontekstinde kıraat farklılığına binâen farklı hükümler tesis edilmesine, Arap dili ve edebiyatı ile ilişkisi bağlamında belâgat zenginliğinin inşa edilmesine, tefsirle ilişkisine istinâden Kur'ân'ı anlamada ufuk genişliğine ve mana zenginliğine etki etmektedir.

A'râf sûresindeki “بَشْرًا” ve “رِيَّاحٌ” kelimelerindeki kıraat farklılıkları; Allah'ın bir taraftan rüzgâr sayesinde ölü yeryüzünü canlandırarak rahmeti müjdelemesi, diğer taraftan azaba sebebiyet veren rüzgârı uyarması, onun tekrar diriltme ve azap kudretini izahta mana zenginliğine katkı sağlamaktadır.

Âyetteki “حَقِيقٌ عَلَى” ifadesi, Hz. Mûsâ'nın ilâhî hakikatleri Firavun'a anlatmada kelâmın inceliğini, üslûbun hassasiyetini kullanmadaki ustalığını ortaya koymaktadır. Kıraattaki “عَلَى” lafzı peygambere yakışan, hakikati söylemek mefhumunu izah ederken; “عَلَى” lafzı ise doğruyu söylemenin peygamberin vazifesi olduğuna delâlet etmektedir. Her iki mana birbirlerine yakın olsa da kıraat farklılığının anlama kattığı zenginlik dikkat çekmektedir.

Ayrıca “سَاحِرٌ” ve “سَحَّارٌ” kelimelerindeki kıraat farklılığı; o sırada sihir alanının ülke çapında yaygınlığını “سَاحِرٌ” ve sihirde çok mahir insanların varlığını “سَحَّارٌ” mübalağalı bir tarzda ortaya konmasını, âyetteki kıraat farklılığı sihirle risâlet arasındaki farkın hissedilmesinde hem anlam hem de kavrayış zenginliğini sağlamıştır.

Ezcümle anlamı etkileyen kıraat farklılıkları âyetlerde mana genişliği ve zenginliği oluşturmaktadır. Bu, Kur'ân'ın icâzını ortaya koyduğu

¹⁴⁷ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, 2/277.

gibi onun zaman ve mekân bakımından evrensel mesajının daha iyi kavranmasına da katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Altın, Mehmet. "Kur'ân'ın Beyânî İcâzı Bağlamında Hurûf-ı Mukattaa". *Amasya İlahiyat Dergisi* 16 (Haziran 2021), 301-335.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Yener. *A'râf ve Hûd Sûrelerindeki Kıraat Farklılıkları ve Tefsire Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdülganî ed-Dimyâtî. *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fi'l-kırâ'âtî'l-erba'i 'aşer*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Mısır: Mültezemü't-Tab'i ve'n-Neşr, ts.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2004.
- Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. nşr. G. Bergstraesser. Mısır: 1932.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2001.
- Çetin, Metin. *Kur'ân Bütünlüğünde A'râf Sûresinin Konulu Tefsiri (Ehli Sünnet ve Şia Tefsirleri Arasında Karşılaştırma)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Demir, Zakir. *Tefsir Terimbilimi'ne Alternatif Bir Alan: Ta'rifât, Hudûd ve Mustalahât Kitabiyâtı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Ebussuûd, Muhammed b. Mustafa el-'Amâdî. *İrşâdü'l-'aklî's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10. cilt. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Ezherî, Muhammed Refik el-Hüseynî. *Hassu's-Suhbeti 'alâ rivâyeti Şu'be*. tlk. Ali Muhammed Tefvîk en-Nehhâs. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.

Ferrâ', Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî, M. Ali en-Neccâr, Abdulfettâh İsmail Şelebî. 3 cilt. Mısır: Dâru'l-Mısıryye, ts.

Güler, Musa. "Kur'ân Âyetlerini Anlamada Kıraat Farklılıklarının Etkisi Üzerine Bir İnceleme". *Hafıza* 4/3 (2022), 164-178.

عبدالله شحاته الذاتية السيرة المشاهير حياة قصة المشاهير حياة". *YouTUBE*. Yayın Tarihi 8 Temmuz 2017. <https://youtu.be/watch?v=09TqhAXXaCk>

İbn Abbâs, Abdullâh. *Tenvîru'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. cem. Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Endülüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 cilt. Beyrut: Dâru Taybe, 1420/1999.

İbn Zencele, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hüccetü'l-kıraat*. thk. Saîd Afgânî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.

Kâfiyecî, Muhyiddîn. *et-Teyisîr fî kavâ'idî 'ilmi't-tefsir*. nşr. Muhammed Huseyn ez-Zehebî. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1998.

Koçyiğit, Hikmet. "Ortak Sûre İsimleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2012), 63.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Burdûnî, İbrâhîm 'Atfiş. 20 cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısıryye, 1384/1964.

Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed b. el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ bülûğî'n-nihâye*. thk. Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Resâili Câmiyyeti bi Külleyyeti'd-Dirâsâti'l-'Ulyâve'l-Bahsi'l-İlmiyye. 13 cilt. b.y. Câmi'atü Şârika Mecmû'atü Resâili Câmiyyeti bi Külleyyeti'd-Dirâsâti'l-'Ulyâve'l-Bahsi'l-İlmiyye, 1429/2008.

Mevdûdî, Ebü'l A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. trc. Ahmed Asrar. 7 cilt. İstanbul: Bengisu Yayınları, 1997.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizüddîn. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.
- Öge, Ali. "Enbiyâ Sûresi Bağlamında Ferşî Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (Aralık 2020), 43-56.
- Önder, Abdullah. "Hurûf-ı Mukatta'a I". *İslâmî İlimler Araştırma Dergisi* 5 (Nisan 2019), 97-116.
- Önder, Abdullah. "Hurûf-ı Mukatta'a II". *İslâmî İlimler Araştırma Dergisi* 6 (Ekim 2019), 1-36;
- Özbek, Ömer. "Kıraat Farklılıklarının Anlama Etkisi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 39 (2015/2), 163-181.
- Öztürk, Arif. *A'râf Sûresindeki Kıraatlerin Tefsire Yansıyan Yönleri ve Sûre İçerisinde Yer Alan Belli Başlı Dini Kavramların Tartışmalı İzahı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. 32 cilt. *Mefâtihu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.
- Rıza, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-menâr*. 12 cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısıriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Savut, Harun. "Kur'ân'a Göre Üstünlük Duygusunun Düşünce ve Davranışlara Etkileri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 227.
- Saylan, Nesrişah. "Hurûfu Mukattaa'nın Kıraatler Açısından İncelenmesi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (Ocak 2019), 323-334.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. 2 cilt. nşr. Mustafa Dib Buga. Dimeşk; Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Şehâte, Abdullah Mahmûd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-kerîm*. 15 cilt. Mısır: Dâru Garîb, 1969.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1994.

231 | A. ÇITIR / Ebû Bekr Şu'be ve İbn Zencele Tertibinde A'râf Sûresinin Bazı Âyetlerindeki Kıraat Farklılıkları ve Bunların Tefsire Etkisi

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr. *el-Câmi'ul-beyân fi te'vîl'il-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Tilkitaş, Sadullah. "Mâide Sûresinde Kıraat Farklılığı Olan Bazı Âyetlerin Tefsire Etkisi". *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 182-193.

Tûfî, Necmüddîn. *el-İksîr fi 'ilmi't-tefsîr*. nşr. Abdülkâdir Hüseyin. Beyrût: Dâru'l-Evzâ'î, 1989.

Türker, Ömer. "Mukâtil b. Süleyman". *Diyanet İslam Ansiklopedisi Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 2020, 31/134-136.

Ünal, Mehmet. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Konya: Hacı Veyiszade İlim ve Kültür Vakfı, 2019.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki şavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1407/1987.